

HALKEVLERİNİN TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL İŞLEVLERİ

Dr. Mustafa ORAL*

ÖZET

13 Eylül 1920 tarihli Halkçılık Programı, Türkiye'de anayasa düzeni ve sosyal siyasa açısından önemli bir metindir. Üstelik, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın toplumsal boyutuna ilişkin tarihsel bir belgedir. Halkçılık prensibi ise, Halkçılık Programı'nın açılımı, uzantısı ve Atatürk'ün toplumsal demokrasi düşüncesinin mihveridir. 1932'de kurulan Halkevleri, onları takiben 1940'ta kurulan Halkodaları Atatürkçü halkçılık düşüncesinin teori-den pratiğe konulduğu kurumlardır. Bu kurumlar ulusal kültür, sosyal dayanışma, ulusal bilinç ve benzeri alanlarda yaptıkları çalışmalarla ülkemizin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu kurumlar bünyesindeki faaliyetler sayesinde halkımızın uluslaşması alanında önemli mesafe alınmıştır. Atatürkçü halkçılık ilkesi de ulusal değerler arasında mümtaz yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Atatürk İlkeleri, Halk Fırkası, Halkevleri, Millet Mektepleri.

---

* Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma-Uygulama Merkezi.

ABSTRACT

Populist Program, established in 13 September 1920, is important for the constitutional system and social politics. Furthermore, it is a historical document about social dimension of National Independence War. Populist principle is the expansion and extension of Populist Program and the helmet of Atatürk's social democracy thought. People's Houses (Halkevleri), built in 1932, also People's Rooms (Halkodaları), established in 1940 are the alive samples of Atatürk's populist idea. These institutions helped the development of Turkey by the works on national culture, social solidarity, national conscious. With the help of activities in these institutions Turkish society came close to nationalistic. Populist principle of Atatürk also became an important subject among the national values.

Key Words

Atatürk, Atatürk's Principles, People Party, Public House, Nation Schools.

Giriş

Genel anlamda halkçılık, modernleşme sürecindeki toplumlarda aydın-halk ilişkisi, toplumsal politika ile milletin kalkındırılması konularıyla yakından ilgilidir. Türkiye'de halkçılık, modernleşme ve milliyetçilik hareketinin beraberinde getirdiği düşünsel, kültürel, sosyal ve siyasal koşullar ortamında şekillenmiştir. İkinci Meşrutiyet devrinde siyasal-popüler bir nitelik, Kurtuluş Savaşı yıllarında toplumsal-ideolojik bir karakter kazanmış, Atatürk'ün altı ilkesinden birisi olarak ve Anayasada değişmez yerini alarak Cumhuriyet döneminin etkili bir prensibi haline gelmiş ve devamlı surette güncelliğini korumuştur. Bu süreçte, düşünce ve kültür hayatında aydın-halk ilişkisi önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Bununla birlikte, toplumsal konumunun, entelektüellerin niteliğini belirleyici etkileri vardır.

Bir toplumda entelektüel işlevi görenler, geleneksel ve organik aydınlar olmak üzere başlıca iki kategoride değerlendirilir. Geleneksel entelektüeller "öğretmenler, din adamları ve yöneticiler gibi kuşaktan kuşağa belirli bir işi yapmayı sürdüren meslek sahipleridir". Organik entelektüeller ise, "çıkarlarını örgütlemek, daha fazla iktidar, daha fazla denetim gücü elde etmek için kullanan sınıflarla veya kuruluşlarla doğrudan bağlantılıdır"¹. Niyazi Berkes'e göre Tanzimat ve Abdülhamit döneminde Türkiye'de dört çeşit aydın (okumuş) kitlesi ve geleneği oluşmuştu: Kapıkulu okumuşlar, bireyci okumuşlar, alafrağa okumuşlar, (az sayıdaki) ciddi aydınlar². Berkes'e göre Türkiye'de aydının niteliği, okumuşların iktidara yakın olup olmamasıyla doğrudan ilgilidir; iktidara yakın olan aydınlar "gerici", olmayanlar "ilerici"dir³. Berkes'in bu hükmü, tarihen bütünüyle geçerli olmadığı görülür, tashihe muhtaçtır.

1 Edward Said, **Entelektüel: Sürgün Marjinal**, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s. 21-22.

2 Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 229.

3 Berkes, a.g.e., s. 227.

Türkiye'de halkçılık düşüncesi, özellikle Rusya kökenli Türkçü aydınlar kanalıyla tanınmış ve bundan sonra milliyetçilik ideolojisiyle ilişkili hale gelmiştir. Bu süreçte, fikirleri İkinci Meşrutiyet yıllarında Türkçüler çevresinde hayli taraftar bulmuş Hüseyinzade'nin önemli etkileri olmuştur. Aynı yıllarda halkçılık düşüncesinin oluşumunda, Nisan 1913-Nisan 1934 arasında haftalık olarak elli iki sayı çıkarılan ve yazarları arasında dönemin Türkçülük hareketinin önemli simaları bulunan "Halka Doğru" dergisinin önemli yeri vardır. Derginin düşünsel niteliği milliyetçilik-halkçılık birlikteliğinin somut bir göstergesi sayılabilir. Bu hareketin kökeninde, aydınların, milliyetçilik düşüncesinin yalnızca münevverlerin ve memurların bilincini etkilemesinin yeterli olmayacağı ve bu köylülere kadar ulaştırılması gerekliliği düşüncesi bulunuyordu. Atatürk'ün önderliğinde Kurtuluş Savaşı'nın gelişimi ve toplumsal politikası ise halkçılık düşüncesine yeni boyutlar katmıştır.

A. Kemal Atatürk'ün Halkçılık Anlayışı

Kurtuluş Savaşı'nın en önemli iki belgesi 17 Şubat 1920 tarihli Misak-ı Milli ile 13 Eylül 1920 tarihli Halkçılık Programı olarak görülmektedir. Halkçılık Programı, hazırlanış biçimi açısından bir bakıma hükümet programıdır. Atatürk, 24 Nisan 1920'de yeni bir hükümetin kurulması amacıyla, TBMM Riyaseti'ne takdim ettiği önergede "halk hükümeti" kavramını kullanmıştır. Halkçılık Programı, incelenmek üzere 18 Eylül 1920'de özel komisyona gönderilmiş, fakat hükümet ile komisyonun program üzerinde görüş ayrılığı ve o sıralarda TBMM Hükümeti'ne karşı Konya'da isyan çıkması nedenleri ile ancak iki ay sonra Meclis gündemine alınmıştır. Komisyon, bu programın amaç ve öğretisi bölümünü 18 Kasım 1920'de "TBMM Beyanamesi" olarak ilan etmiş, diğer bölümünü ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak tanzim etmiştir⁴. Halkçılık Programı üzerinde görüşmeler sırasında Mecliste ideolojik farklılıklar netleşmiş ve Türkiye'nin siyasal ve kültürel yapılanmasına ilişkin hararetli tartışmalar olmuştur. Görüşmeler sırasında bir mebus, Halkçılık Programı'nın, "Mec-

---

4 İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı* (1920 - 1923), Kültür Yayınları, Ankara 1997.

lisin herşeyde inkılap yapmaya, herşey ve herşey yapmaya" karar vermesinin sonucunda ortaya konduğunu belirtmiştir⁵.

Halkçılık Programı, içeriği ve kapsamı bakımından Kurtuluş Savaşı'nın ideolojisi⁶ gibidir. Kurtuluş Savaşı yıllarında çeşitli ideolojik gruplar, siyasal amaçlarını halkçılık ideolojisi üzerinde yorumu çerçevesinde belirlemişlerdir. Bu ideoloji, Türkiye'nin hem Batılı ülkeler hem de Sovyet Rusya karşısında tutumunu ve konumunu sergileyici bir işleve sahiptir. Bu yıllarda TBMM'nde halkçılık düşüncesi, Halkçılık Programı'nda, şöyle açıklanır: Türkiye halkı emperyalizmin ve kapitalizmin tahakkümü ve zulmü altındadır. Büyük Millet Meclisi'nin tek ve kutsal ameli, Türk halkını emperyalist ve kapitalist tahakkümünden kurtararak kendi irade ve hakimiyetinin sahibi kılmaktır. Halkın öteden beri içinde bulunduğu sefaletin nedenlerini kaldırarak, yerine refah ve saadet getirmek Meclisin başlıca hedefidir. Toprak, eğitim, adâlet, maliye, ekonomi ve evkâf işleriyle diğer bütün kurumlar halkın ihtiyaçlarına göre yenilenecektir. Bunun için gerekli politik ve sosyal prensipler, milletin ruhundan alınacaktır. Halkçılık, bu özelliğiyle modern Türkiye'yi öngören bir düşüncüdür.

Halkçılık Programı, Meclis başkanı Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920 tarihli "Hükümet Teşkili Hakkında" başlıklı önergesi ile Anayasa Komisyonunun 18 Ağustos 1920 tarihli "TBMM'nin Şekil ve Mahiyetine Dair" kanun tasarısı üzerindeki çalışmaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal'in 24 Nisan tarihli önerisini inceleyen mebuslar, bu metinde belirtilen hükümet biçiminin (halk hükümeti) mevcut hükümet şekillerine benzemediğini görmüşlerdir. Bu öneriyle, Meclise "başsız bir devlet" formülü sunuluyor ve geçici kaydıyla da olsa, bir hükümet başkanı tanı-

5 Sabahattin Selek, *Millî Mücadele II: İstiklâl Harbi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965, s. 117-118.

6 Tekeli ve Şaylan, Halkçılık'ın "Cumhuriyetin ilk ideolojik ögesi" (s.45), "tüm Cumhuriyet döneminin en etkin ideolojik ögesi" (s.109) olduğunu ve bunun zaman içinde çeşitlenmiş ve zenginleşmiş olduğunu belirtirler. Onlara göre, "bu çeşitlenme, zaman içinde ideolojiye yeni boyutlar kazandırmış, bu boyutların her biri giderek ayrı bir ideolojik ilke haline gelmiştir. Böylece halkçılık, bu yeni ilkelere göre üst düzeyde, genel bir ilke özelliğini kazanmıştır." (Tekeli-Şaylan, 1978: 110).

mak veya "bir padişah kaymakamı ihdas etmek" caiz değildir⁷. Fakat kurulacak hükümetin, İstanbul'un tekrar ülke yönetimini devralacağı vakte kadar geçici olarak çalışacağı gerekçesiyle, Onun önerisini kabul etmişlerdir. 18 Ağustos tarihli tasarıda da, Meclisin daimî nitelikte olmadığı görüşü mevcuttur. Mustafa Kemal, son kanun tasarısının Meclis tarafından reddinden sonra, önceki tasarılarından da yararlanarak bir Anayasa Tasarısı hazırlamış ve bunu 13 Eylül 1920 tarihinde "Halkçılık Programı" adıyla Meclise sunmuştur⁸.

Meclis Bildirisi'nde Meclisin ve Hükümetin sosyal ve siyasal görüşü ile oluşum halindeki Türkiye Devleti hakkında temel düşünceler ifade edilmiştir. Bildiride, TBMM'nin, "emperyalist devletlerin, devlet ve milletimizin hayatına açıkça kastetmeleri neticesinde müdafaa-i meşrua için toplandığı" ve Meclisin "şimdiye kadar muhtelif vesilelerle sarahaten veya zımnın ilan ettiği maksat ve mesleğini bir kere daha bütün cihana arz etmeyi gerekli gördüğü" belirtilir. Bildiride, Meclisin iki temel hedefinin olduğu belirtilir. Birincisi, "hayat ve istiklâlini yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını emperyalizm ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hakimiyetin sahibi kılmak"tır. İkincisi, "halkın öteden beri maruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vesait ve teşkîlat ile kaldırarak yerine refah ve saadet ikame etmek"tir⁹.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye Devleti'nin ve TBMM Hükümeti'nin temel niteliğini anlayabilmek açısından Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nu dikkatle incelenmelidir. Atatürk, 1 Aralık 1921'de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hakkında uzun bir konuşma yapmış ve hükümet şeklinin mevcut hükümet biçimlerinden hiçbirine benzemediği eleştirileri karşısında şöyle demiştir¹⁰. "Halkçılık, nizam-ı içtimaîsini sâyine, hukukuna istinad ettirmek isteyen bir meslek-i içtimaîdir. Efendiler! Biz bu hakkımızı mahfuz

7 Selek, a.g.e., s. 126.

8 Güneş, a.g.e., s. 198.

9 Selek, a.g.e., s. 116.

10 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 3, AAM Yayını, 1989, s. 211-222.

bulundurmak, istiklâlimizi emin bulundurmak için heyet-i umumiyemiz ve heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i milliyeye mücahedeyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız. Binaenaleyh bu ve bu gibi teşvikatla ve izahatla hükümetimizin istinad ettiği esasın, ilmi içtimaîye müstenid bir esas olduğunu bâriz bir surette görürüz! Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz efendiler!"

Atatürk, TBMM Hükümeti'nin bir halk hükümeti olduğunu sıklıkla dile getirmiştir. Onun bu açıklamaları, Türkiye'de halkçılık düşüncesinin yaygınlık kazandığı ve yerleşik bir şekil aldığı dönemin karakteristiği ile uyum içindedir. Ülkemizde halkçılık düşüncesinin gelişiminde Kurtuluş Savaşı yılları önemli bir evredir. Bu dönemde halkçılık, özellikle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu üzerindeki görüşmeler sırasında yeni bir boyut kazanmış ve memur otokrasisine karşı bir savunma aracı haline gelmiştir¹¹. Bununla birlikte halkçılık, yalnızca Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısıyla ilgili bir düşünce olmakla kalmamış, Sovyet Rusya'nın Bolşeviklik ideolojisine karşı bir kalkan işlevi de görmüştür. Atatürk, 14 Ağustos 1920'de Mecliste yaptığı bir konuşmada TBMM'nin halkçılık düşüncesine dayandığını, bunun Bolşeviklik prensiplerine zıtlık göstermediğini, fakat kendilerinin milliyetçi olmakla Bolşeviklerden ayrıldığını belirtmiştir¹².

Türkiye'de modern anlamda halkçılık düşüncesinin oluşumunda İkinci Meşrutiyet döneminde önemli gelişmeler olmakla birlikte, Meşrutiyetten Cumhuriyete geçiş sürecinde diğer düşünsel ve kültürel konularda olduğu gibi toplum ve aydın anlayışında da esaslı bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümde ise, Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında gerçekleşen gelişmelerin önemli etkileri olmuştur. Modern Türkiye'de halk ve ay-

11 Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 206-207.

12 ASD I, s. 102.

dın kavramları 1923 yılı başlarında yeniden şekillenmeye başlamıştır. Atatürk, Balıkesir'de Paşa Camiinde 7 Şubat 1923'te bir hutbe vermiş ve hutbeden sonra orada bulunanların kendisine yönelttiği bazı soruları yanıtlamıştır. Bu sorulardan birisi, iki ay önce (6 Aralık 1922) kurulacağını duyurduğu yeni partiyle ilgilidir. Bu soruyu yanıtlarken Atatürk, kurmayı tasarladığı partiyle ilintili olarak halk ve halkçılık hakkında da açıklamalar yapmıştır. Bundan sonra, ilk iş olarak Mart 1923'te İstanbul'da "Halk Fırkası'na Hazırlık Cemiyeti" kurulmasına girişilmiştir¹³.

Halk Fırkası'na Hazırlık Cemiyeti, "memleketin istiklâl ve inkişâfını gaye olarak istihdaf eden Halk Fırkası'nın kuruluşuna kadar halkın memlekete ait gayelerden müttehit ve âmal-i milliyeyi müdrük olarak sarf-ı mesai etmesini temin eylemek üzere" kuruluyordu. Cemiyetin kurulmasına, bütün milleti ve halkı sinesinde tutan Müdafaa-i Milliye teşkilâtına karşı olarak, "Anadolu namına münhasıran söz söyleyebilmeye salahiyetdar olduğunu iddia ve ilân eden" bir müdafaa-i hukuk cemiyetinin oluşum sürecine girmesi neden olmuştur. Ayrıca, "Müdafaa-i Hukuk adıyla ortaya atıldıkları halde, hüviyet ve şahsiyetlerini ketmeden" kişilerin gazetelerde Müdafaa-i Milliye ismiyle lüzumsuz yere oynayarak mahrem olan teşkilatımızı ifşa ile millî cebheyi zaafa uğratmaları" ve İstanbul'da "kendilerinden başka Anadolu namına bir teşkilat olmadığını ilân etmeleri", üstelik intihabat listelerinin başına "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin listesi" ibaresini ilâve etmeleri sözü edilen cemiyetin kuruluşunu etkilemiştir. Halk Fırkasına Hazırlık Cemiyeti'nin kuruluş gerekçesi ise, "efkâr-ı teşettütten ve Müdafaa-i Milliye ile dava-yı milliyeyi ihlalden kurtarmak"tır.

Atatürk'ün 14 Ocak-20 Şubat (1923) tarihleri arasında gerçekleştirdiği Batı Anadolu seyahatinde verdiği söylevleri halkın vatanseverlik duygularını kamçılayıcı veya öğretici niteliktedir. Bu seyahatler, "Onun ileride de çıkacağı yurt gezilerinin birincisidir ve Türkiye'de yönetenle yönetilenler arasında yeni ve insan insana bir ilişkinin başlangıcıdır." Ata-

---

13 TİTE Arşivi Kutu Nu.42, Gömlek Nu.68, Belge Nu.68. Belgenin tamamı için EKLER kısmına bakınız.

türk, bu yurt gezisi sırasında yaptığı konuşmalarda gericiliğin ve yobazlığın etkilerine karşı koymaya çalışmıştır¹⁴. Atatürk, bu seyahatinin nedeni ni şöyle açıklar¹⁵. "Efendiler, saltanatın ilgası, hilâfet makamının salâhiyetsiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa gelmek, ahval-i ruhiye ve temayülât-ı fikriyeyi bir daha tetkik etmek mühimdi. Bundan başka, Meclis son senesine dahil olmuş bulunuyordu. Yeni intihap münasebetiyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasî bir fırkaya tahvil etmeye karar vermiştim. Sulh takarrür ettiği takdirde, cemiyet teşkilâtımızın, siyasî fırkaya inkılâbını lüzumlu görüyordum. Bu hususta da halk ile bizzat hasbihal etmeği muvafık ve faydalı mütalâa ediyordum. Zaferden sonra, talim ve terbiye ile iştigale başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum."

Atatürk, Balıkesir konuşmasında açıkladığı şekliyle, halkı meslekler ve mesleklerdeki insanların çokluğuna göre beş kategoriye ayırır: Çiftçi ve çoban, büyük arazi ve çiftlik sahipleri, sanat sahipleri ve kasabalarda ticaret yapan küçük tüccarlar, işçiler ile aydınlar ve bilim adamları. Atatürk'e göre, aydınlara ve bilginlere düşen görev, halkın içine girerek onları aydınlatmak, yükseltmek ve onların kendilerini geliştirme çabalarına yardımcı olmaktır. Onun ifadesiyle, "münevver sınıfla halkın zihniyet ve hedefi arasında tabii bir intibak olmak lazımdır". Yine Ona göre, çeşitli meslek erbabının çıkarları birbirine bağlı olduğundan, halkı sınıflara ayırma olanağı yoktur; bu meslek sahiplerinin tamamına halk denir¹⁶. Atatürk'ün toplum görüşünde, milletin refahının ve ülkenin bayındırlığının önemli yeri vardır. Taner Timur'a göre, "belli bir 'refah devleti' ideali Atatürk'te asıl amaç değildir; asıl amaç, 'çaşdaş madeniyet'tir ve refah devleti fikri çağdaş medeniyetin maddi temelini teşkil etmesi bakımından benimsenmiştir"¹⁷. Çünkü Ona göre, "azınlık çoğunluğun cehaletinde menfaat ararsa genel felaket kesindir".

14 Lord Kinros, *Atatürk: Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar, İstanbul 1994, s. 428-429.

15 Kemal Atatürk, *Nutuk* (1919 - 1927), AAM Yayını, Ankara 1997, s. 467.

16 ASD II, s. 101-102.

17 Timur, a.g.e., s. 117.

Atatürk, 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında da halk kavramına değinmiştir. Bu konuşmasında Atatürk, Kurtuluş Savaşı'na başlamakla, milletin, "halk devresi"nin temelini attığını belirtmiş, "halk devri" ile eş anlamlı olarak "milli devir" sözcüğünü kullanmıştır. Atatürk, 8 Nisan 1923'te de yakın bir gelecekte yapılması tasarlanan milletvekili seçimleri için "Dokuz Umde" olarak bilinen seçim beyannamesini yayımlamıştır. Aslında Dokuz Umde olarak bilinen belgenin¹⁸ asıl adı "Dokuz Umde ve Bir Nokta-i Nazar" dır. Buradaki nokta-i nazar o sıralarda kesintiye uğramış olan Lozan Konferansı'nın yeniden başlaması durumunda, barış görüşmelerinden beklentinin dile getirildiği iki cümlelik bir ifadedir. Bu bildirge, aynı yılın Haziran ayı sonlarına kadar "Hakimiyet-i Milliye" gazetesinde "Zaferden Saadete Ulaşmak İçin Etrafında Toplanacağımız Umdeler" başlığıyla bir seçim ilanı şeklinde yer almıştır¹⁹. Atatürk, bu bildirgede kendisi için "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi" unvanını kullanmıştır. Beynamede, Meclisteki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Halk Fırkası'na dönüştürüleceği, daha sonra sözü edilen partinin "halk hakimiyeti, maddî ve manevî yenileştirmeye ve gelişmeye dayanan ayrıntılı ve derli-toplu" bir programının yapılacağı açıklanmıştır. Bu bildirge, 1931 kurultayına kadar CHF Programı olarak da kabul edilmiştir²⁰.

Halk Fırkası Nizamnamesi'nde (1923) halkçılık kavramı şu şekilde ifade edilmiştir: "Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbiri imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavata kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunlarını vaz'etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir."²¹ Nizamnamedeki bu halkçılık ta-

18 Dokuz Umde'nin hazırlanışında, giriş kısmında da belirtildiği gibi, "İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak toplanan İktisat Kongresi çalışmaları da nazari itibara alınmıştır." (Tunaya, 1995:580-582).

19 **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Nisan 1923, s.2.

20 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler**, s. 13.

21 **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Eylül 1923, s.2.

nımı, Halkevlerinin kurulması kararının alındığı CHF'nin 1931 programında da aynen yer almıştır. Ayrıca aynı programda, Atatürk'ün 7 Şubat 1923'te açıkladığı halk kategorileri de "çalışma zümreleri" şeklinde yeniden ifade edilmiştir. Halkçılık Programı ise, 1927 CHF Kongresinde yer almış, 1931 CHF Programında da bunun esasları açıklanmıştır²². Atatürkçü düşüncede halkçılık ilkesi, sınıf mücadelesine karşıt ve onu izale edecek bir araçtır. Aynı zamanda bu ilke, dinsel hakimiyet anlayışına karşı kullanılan ve sonunda onun yerini alan laik bir egemenlik anlayışı da gerektirir. Böylece Halkçılık, siyasal iktidarın kaynağının bir bütün olarak -ulus anlamında- halkta olmasını öngörür ve Cumhuriyetçilik ilkesinin temelini oluşturur²³.

B. Halkevlerinin Kuruluşu, Çalışmaları ve İşlevleri

Halkevlerinin kuruluşunu hazırlayan gelişmeler dönemin siyasi ve sosyal koşullarıyla yakından ilişkilidir: 1929 yılında ortaya çıkan dünya iktisat buhranı ve 1930 yılındaki çok partili siyasi hayat deneyimi. Bu iki olayın Türkiye'yi yeni arayışlara yönelttiği ve Halkevlerinin kuruluşu üzerinde etkilerde bulunmuş olduğu görülmektedir. Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapandığı gün (17 Kasım 1930) üç aylık bir yurt gezisine çıkmış ve bu geziden ülkemizin içinde bulunduğu iktisadi ve toplumsal bunalımdan çıkabilmesine yönelik bazı çözüm yollarıyla başkente dönmüştür. Halkevlerinin kurulacağı da bu gezi sırasında kamuoyuna duyurulmuştur. Atatürk, 2 Ocak 1931'de İstanbul'da gazetecilere "Halkevleri" kurulacağı haberini vermiştir. Bununla birlikte Halkevlerinin resmen kurulma kararı, 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında yapılan CHF Kurultayı'nda alınmıştır. Bu kurultayda, sekiz yıllık parti programının yerine yeni bir program da hazırlanmıştır. Bu program, CHF Umumî Kâtibi Recep Peker tarafından 16 Ekim 1931'de Darülfünun'da verilen bir konferansla tefsir edilmiştir.

22 Timur, a.g.e., s. 118.

23 Yücel Özkaya, "Atatürk ve Halkçılık", Atatürkçü Düşünce El Kitabı, AAM Yayını, Ankara 1998, s. 9.

CHF Programı'nda millet, "dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyet" şeklinde tanımlanmıştır. Halkçılık ise, "irade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkıyla ifasını tanzim yolunda kullanılması" şeklinde açıklanmıştır²⁴. Recep Peker, Darülfünun'da verdiği konferansta, diğer ilkelerle birlikte halkçılık ilkesini de açıklamıştır. Peker'e göre, ülkenin mutluluğu, vatandaşın vatandaşı ezmesi anlamına gelen sınıflı bir toplumu savunan düşüncenin egemenliği altında yaşamamasındadır. Ona göre ulus ve ulusçuluk kavramlarını benimsemiş "vatandaşların kütleleşmesi" ancak bu kavramların "halkçılık zihniyeti ile saflaşması" sayesinde olanaklıdır. Toplumun kendisini yalnızca bir millet olarak görmesi ve hissetmesi, yeni dönemin ayrılıkçı duygular uyandıran akımlarına (iftirak hisleri uyandıran zararlı cereyanlar) direnmek için yeterli değildir. Buna ilaveten, Peker'e göre Parti, kendi kimliğini tanımlayan halkçı özelliğinde "demokratik manasını"²⁵ da görmektedir²⁶.

Halkevlerinin kurulduğu sıralarda halkçılık ve devletçilik ilkelerinin etkileşim içine girdiği görülmektedir. Bir başka deyişle, toplumsal politikanın iktisadi yönünün devletçilik, siyasal yönünü de halkçılık ilkesinin oluşturduğu anlaşılmaktadır. İlhan Başgöz'e göre Halkevleri, "Millet Mektepleri'nin çalışmasının tavsamasından doğan gediği kapatmak amacıyla" açılmıştır²⁷. Gerçekten de, 1930 sonlarında halkın Millet Mekteplerine devamsızlığı yöneticilerin dikkatini çekmiş ve buna karşı önlemler alma gereği ortaya çıkmıştır²⁸. Çünkü Millet Mektepleri, cehalete ve sko-

24 Cumhuriyet Halk Fırkası Programı, TBMM Matbaası, Ankara 1931, s. 4-5.

25 Bilindiği üzere, Türk demokrasi tarihinde Atatürk dönemi "potansiyel demokrasi" evresi olarak görülür. Halkçılık ilkesi de bunun düşünsel mihreri olarak kabul edilir. Atatürk'ün halkçılık ilkesinin demokratik nitelikleri hakkında bakınız. Özbudun, 1998: 115-124.

26 Recep Peker, CHF Programının İzahı, Hakimiyet-i Millîye Matbaası, Ankara 1931, s. 8-9.

27 İlhan Başgöz, Türkiye'nin Eğitim Çıkması, Kültür Bak. Yayını, Ankara 1995, s. 194.

28 12 Aralık 1930 tarihli bir belgede, bu konuyla ilgili olarak şöyle deniliyordu: "Rağbet geçen seneden azdır. Mıntıkanızda yapılacak en şerefli vazifenin cehâlete karşı cidâl olacağından şübhe etmeyiniz. Bu uğurda sarf edeceğimiz mesaiyi dikkatle takib eyleyecek ve bunu icraâtınız için bir mikyâs telakki edeceğim. Sizden irfân seferberliğimiz olan Millet Mekteplerinin

lastik zihniyete karşı mücadelenin simgesiydi. Füsun Üstel ise, Ocakların faaliyetlerine son verilmesini ve onların yerine Halkevlerinin faaliyete geçirilmesini bir yeni dönem yapılanması olarak değerlendiriyor. 1925 Türk Ocakları kongresinde, Ocakların toplumsal görevlerini saptaması için seçilen komisyon, yönetim kuruluna bir rapor vererek, Ocakların bir kulüpten çok "Halkevleri" olmasını önermiştir. Raporda, "Ocak bir Halkevi telakki edildiği takdirde faaliyeti daha geniş olacaktır" deniyordu²⁹. Ancak Ocaklardan Evlere geçiş, tedricî bir şekilde değil, ülkemizin bir değişim ve dönüşüm ortamında 1930 buhranı etkisinde olmuştur.

Halkevlerinin kuruluşunda, özellikle Çekoslovakya'da başarılı bir çalışma süreci geçirmiş ve ulusal kültür merkezleri durumuna gelmiş olan "Sokollar"³⁰ örnek alınmış ve bu konuda Vildan Aşır Savaşır'ın önemli gayretleri olmuştur. Bu süreçte, yalnızca Sokolların değil, mevcut halkçı kurumların da dikkatle incelendiği belirtilir. Nafi Atuf Kansu'nun aynı konuda Rusya'da inceleme gezileri buna kanıttır. İlk kez 19 Şubat 1932'de Türkiye'nin çeşitli yerlerinde ve özellikle büyük ve orta büyüklükteki on-dört büyük kentte birer Halkevi açılmıştır³¹ Adana, Afyon, Ankara, Ay-

---

bu devre zarfındaki mesaisi ve müdâvim mîkdârı hakkında alınan malumât memnuniyet vermesi görülmemiştir. Memlekette ümmîlerin çokluğuna ve talimâtınâmenin vilâyette verdiği geniş salâhiyetlere rağmen halkın dershânelerimize bütün gün kuvvetinizle iştirake davet ediyor ve mesailerinizin neticelerini bekliyorum." TİTE Arşivi Kutu Nu.27, Gömlek Nu.74, Belge Nu.74. Belgenin tamamı için EKLER kısmına bakınız.

29 Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus - Devlete Türkiye'de Milliyetçilik: Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yayınları, Ankara 1997, s. 321-384.

30 Türk Ocakları'nın Halkevleri olması gerektiği ilk kez 14 Mart 1925 tarihli "Vakit" gazetesinde açıklanır. Türkiye'de Sokollara benzer şekilde toplumsal kuruluşların kurulması da 1920'li yılların ortasında gündeme gelmiştir. Terbiye-i Bedeniye Müfettiş-i Umumîsi Selim Sırrı Tarcan, 7 Nisan 1927'de İstanbul'da bir gazeteciye verdiği demeçte, Maarif Vekâleti'nce "Stocholm Beden Terbiyesi gibi" Ankara'da da iki yıllık "leyfî bir terbiye-i bedeniye mektebinin vücuda getirilmesi" kararının alındığını belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: "Sokol Teşkilâtına gelince; bu teşkilât hakikaten mükemmel bir teşkilâttır. Bizde de ona benzer bir teşkilât vücud bulacaktır. Fakat bu her şeyden evvel mütehasıs muallim meselesidir. Bunu, ancak terbiye-i bedeniye kurslarını ikmâl eden muallimler vücuda getirecektir". "Türkiye'de Sokol Teşkilâtı Yapılacak", **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Nisan 1927, s.1.

31 Anıl Çeçen, **Atatürk'ün Kültür Kurumları Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990, s. 103-108.

dın, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Samsun, Van. Ayrıca, Halkevlerinin örgütlenmesi, yönetimi ve çalışmasıyla ilgili CHF tarafından bir yönetmelik yayımlanmıştır. Bu yönetmelikte Halkevlerinin kuruluş gerekçesi şöyle açıklanmıştır³²

"Bu birkaç misal bu sahalarda (millî kültür cemiyetleri) çalışmaya her milletten çok fazla mecbur bulunduğu halde maddî ve manevî vasıtaları maalesef çok eksik olan memleketimizde resmî, gayri resmî kuvvetlerin aynı maksat üzerinde teksifi lüzumunun kıymetini tebarüz ettirebilir. Biz bu vadede başka memleketlere nazaran fazla olarak şimdi tarihe geçmiş müesseselerin cemiyet bünyesinin en derin tabakalarına kadar işlemiş köklerini sökmek, cumhuriyet ve inkılâp esaslarını bütün ruhlara ve fikirlerle hâkim mukaddes iman şartları halinde perçinlemek vazife ve mecburiyeti karşındayız. Menemen hâdisesi ve emsali vakalardan çok uzakta olmadığımız gibi menfi cereyan safhalarını artık biran evvel geçerek tarihe terk etmek zarureti de aşikârdır. Milletlerin hayat yolunda yürüyüş kudret ve sürati, sarfedilen terbiye ve irşat emeği ile mütenasip ve mütevazidir."

Halkevleri Talimatnamesi'nde Halkevlerinin amaçları altı ilke doğrultusunda vatandaşlar yetiştirmek, ulusal karakteri yükseltmek, güzel sanatları, ulusal kültürü ve bilimsel çalışmaları desteklemek ve güçlendirmek olarak açıklanır. Aynı yönetmeliğe göre Türkiye, ulusal kültür kurumları kurma yönünden Batılı ülkelerin gerisinde kalmıştır. Bu açığı kapatmak için kurulan her Halkevinde lisan, edebiyat, tarih, güzel sanatlar, tiyatro, spor, sosyal yardım, halk dersaneleri ve kurslar, kütüphane ve yayın, köycülük ile müze ve sergi şubelerinden oluşan çalışma kolları oluşturulmalıdır³³. Halkevleri, 1932'de dokuz faaliyet koluyla çalışmalarına başlamış, ilk üç yıldaki çalışmalarıyla kendilerinden beklenenleri fazlasıyla vermiştir. Bu şubelerin vazifeleri "her şubenin üç beş âzalık seçilmiş komiteleri bulunur. Komitenin mümessilleri Halkevi İdare Heyetini teşkil ederler. Halkevine girmek ve orada millî kütlenin terbiyesine çalış-

32 CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hakimiyeti Millîye Matbaası, Ankara 1932, s. 1-3.

33 CHF Halkevleri Talimatnamesi, s.

mak için partiye girmek şartı yoktur. Bununla beraber evler, mahallindeki Parti İdare Heyeti âzasından birinin reisliği altında çalışır. Halkevlerinden -ne mahiyette olursa olsun- geri[ci]lik ve beynelmilelci fikirler yer bulamaz. Halkevleri inkılâba sadık ve milliyetçi bir havanın bütün vatandaşları saran samimî kardeşlik duygusu içinde çalışırlar."³⁴ şeklinde açıklanmıştır.

Halkevleri yönetmeliğinde, okul-dışı halk eğitimine öncelik tanınıyor ve bu konuda kimi kurum ve kuruluşlarla işbirliğine önem veriliyordu. Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDTC), tüzüğüünün onbirinci maddesine dayanarak, çalışmalarını daha verimli kılabilme amacıyla, Halkevlerinin olanaklarından yararlanma yoluna gitmiştir. Sözü edilen tüzüğün onikinci maddesinin birinci paragrafında şöyle deniyordu: "Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin her vilayet merkezinde bir merkez heyeti vardır. Halkevi bulunan vilayetlerde halkevinin dil, tarih ve edebiyat şubesi vilayet merkez heyetinin yerini tutar."³⁵ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC) tüzüğünde ise, TTTC'nin Halkevleri ile ilişkisi ve işbirliği konusuna değinilmez. Çünkü, bu dernek Halkevlerinden önce, 1931 yılında kurulmuştu. TTTC'nin nizamnamesinde, derneğin amaçları sayılırken, dördüncü maddede "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti mesaisinin semerelerini her türlü yollarla neşre çalışmak" ifadesi kullanılır³⁶. Bununla birlikte TTTC, faaliyetlerinde CHF kanalıyla Halkevlerinin çalışmalarından yararlanmış ve yardımlarına başvurmuştur.

Bu kapsamlı kültür politikasının göstergesi olarak, ülkenin çeşitli yerlerinde, (26 Eylül) Dil Bayramı Halkevleri öncülüğünde ve Halkevleri çatısı altında kutlanıyordu. Halkevleri yöneticisi Necip Ali (Küçük), Türk toplumunun manevi prensiplerinin dil ve tarih tezleri olduğunu belirtmekte ve bu tezleri Halkevlerinin varlık nedeni olarak göstermektedir. Necip Ali, Türk Devrimi açısından Halkevlerinin dil ve tarih karşısındaki konumunu şöyle açıklamaktadır³⁷. "Türk inkılâpçıları bütün hareketle-

34 Halkevleri 1940, Ulus Matbaa, Ankara 1940.

35 Türk Dili Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi, Devlet Matbaası, İstanbul 1932, s. 4-5.

36 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi, Devlet Matbaası, İstanbul 1932, s. 4.

37 Necip Ali Küçük, "Halkevleri", Ülkü, Nu. 11/9 (Birinci Teşrin 1933).

rinde millici olmayı en kuvvetli bir şiar saydıklarından milli kültürün iki temeli olan dil ve tarih müesseselerinin Osmanlı bakımına göre boyanmış şekillerini değiştirmek ve bunlara kendi hüviyetiyle tabii akışını vermek lâzım geliyordu. Bizzat memleketin en büyüğü tarafından idare edilen bu iki büyük hareketle Halkevleri kendilerine düşen vazifeyi işin büyüklük ve kutsiyetini imanla kavrayan bir zihniyetle çalışmaktadırlar."

Halkevlerinin önemli bir işlevinin de bir ideoloji taşıma görevi olduğu belirtilir. Emre Kongar'a göre CHP'nin ideoloji üretme konusunda üç yardımcı kuruluşu vardır: TTTC, TDTC ve Halkevleri. Kongar'a göre, TTTC ve TDTC ideoloji üreten kuruluşlar, Halkevleri ise üretilen ideolojiyi halka aktaran örgütlerdir³⁸. Buna karşın zamanın Halkevleri yöneticileri, Kongar'ın yaklaşımından farklı bir söylemde bulunarak, Halkevleri ile toplumun belirli bir kesiminin değil, bütününün kucaklanmasının amaçlandığını belirtirler. Bu nedenle, Halkevleri çalışmalarında bütünsel bir toplumsal sorumluluk üstlenilmiştir. Başbakan İsmet İnönü'ye göre Halkevleri, vatandaşların gerek bilimsel gerekse sosyal konularda topluca konuşabilecekleri bir ortamdır ve Türk insanının sosyalleşme amacıyla gittiği bir toplanma mekânıdır³⁹. Halkevleri Genel Başkanı Nafi Atuf Kansu'ya göre bu kurumların düşünsel kaynağı CHF'nin Altı İlke'sidir⁴⁰. Yetkililerin konuşmalarında altı ilkenin, siyasi olduğu kadar toplumsal ve kültürel bir kavramlar toplamı olduğu da vurgulanmıştır.

Munis Tekinalp'e göre Halkevleri, yalnızca CHF ideolojisinin aktarıldığı tek yönlü bir mekanizma değildir. Nasıl ki parti, devletle ulus arasında bir bağ işlevi görüyorsa, parti-ulus ve dolayısıyla devlet-ulus ilişkisi de Halkevlerince yürütülüyordu. Ona göre yüzbinlerce üyesi bulunan

---

38 İzmir'deki Benoît College'de 1930'lu yıllarda Sosyoloji dersleri veren Donald Everett Webster, Halkevlerini (Folk Houses) Cumhuriyet Halk Partisi'nin en önemli propaganda organlarından birisi olduğunu belirtir. Webster, Halkevlerini, örgüt yapısı açısından, aynı yıllarda ABD'de faaliyet gösteren Genç Hıristiyanlar Derneği'ne (YMCA) benzetir (Webster, 1939: 181-196).

39 İsmet İnönü, "Yeni Halkevlerini Açma Nutku" *Ülkü*, Nu. XIII/13 (Mart 1934).

40 Atuf Nafi Kansu, "Halkevlerimiz", *Ülkü*, Nu. XIII/73 (Mart 1939).

parti, üyeleri aracılığıyla toplumun her kesimiyle sıkı ve sürekli biçimde temastadır. Ulusun isteklerini inceleyip belirleyerek olanaklar ölçüsünde halkın gereksinimlerini karşılıyordu. Tekinalp bunun, eşine demokratik ülkelerde dahi ender rastlanan bir demokrasi biçimi olduğunu belirtir. Onun ifadesiyle bu gereksinimler, "en sıradan yurttaşlarca" parti şubelerine bildirilir ve daha sonra özel komisyonlarca gözden geçirilir. Bunlardan dikkate alınanlar ilgili bakana resmen sunulur ve bakan bu isteği kabul ya da neden göstererek reddederdi. Partinin bu çalışmaları, CHP'nin koruması ve denetimi altında bulunan Halkevleri tarafından tamamlanır ve sürdürülür. Bu işler, Halkevlerinin asli görevleri arasındadır ve bu çalışmalar, Evlerin Sosyal Yardım şubeleri aracılığıyla yapıldı⁴¹.

Sosyal Yardım şubesi, Halkevlerinin dokuz çalışma kolundan biridir. Halkevi sayısının artmasına koşut olarak Sosyal Yardım şubesinin çalışmalarına daha çok değer verildiği görülür. Bunun, toplum ile siyasilerin yakınlaşma sürecinin birer parçası olduğu söylenebilir. Bu konunun, yani söz konusu çalışma grubunun ve çalışmalarının İkinci Dünya Savaşı günlerinde Halkevleri faaliyetlerinde önplana geçmiş olduğu dikkati çekmektedir. Bu yıllarda, Halkevleri merkez yayın organı "Ülkü Mecmuası"nda 'bu konuda daha iyi nasıl hizmet verilebilir?' sorusunu yanıtlamaya çalışan yazılara sıklıkla yer verilmiştir. 17 Nisan 1940'da Halkevleri örneğine göre bir de 141 şubesiyle "Halkodaları" faaliyete geçirilmiş, böylece Sosyal Yardım faaliyetleri kapsamlı ve verimli bir şekil almıştır. Halkodaları ile aynı tarihte "Köy Enstitüleri Kanunu" çıkarılmıştır.

1940'da Halkevi sayısı 379'a ulaşmıştır. Ancak daha küçük yerleşim yerlerinde "Halkodaları" hizmete sokulunca, Halkevleri yönetmeliğinde bazı değişiklikler yapılması gereği ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikleri açıklayan ve yorumlayan yazılarda, diğer konulara oranla sosyal yardım konusuna daha fazla ağırlık verilmiştir. Bundan başka, Halkevlerinin ku-

---

41 Munis Tekinalp, *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1936, s. 265.

ruluş yıldönümlerinde verilen söylevler başta olmak üzere, sürekli biçimde halk eğitimi ve aydın-halk birlikteliği bahis konusu edilmiştir⁴². Bu yeni sayılabilecek yaklaşımların, İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerine maruz kalmamak düşüncesinden kaynaklandığı belirtilebilir. İşte bu sıralarda, öteden beri halk eğitimine verilen değer bir kat daha arttığı görülmektedir.

C. Halkevi Aydınlarının Sosyal ve Kültürel İşlevleri

Halkevlerinde halkın tenviri işinde Ziya Gökalp'in "halk ve güzide" hakkındaki düşünceleri temel alınmış ve onun bu konudaki fikirlerinin Köycülük şubesinin faaliyetleriyle "daha müşahhas olarak yer almış" olduğu⁴³ görülmektedir. Gökalp, "Harsın halkta medeniyetin de aydında (münevver) olduğunu" belirterek, "milletleşme açısından aydınlarm (güzide) harslaşması ve halkın da medenileşmesi" gerektiğini açıklıyordu. Bunun için Gökalp, Türkçü gençlerin muallimlik göreviyle köylere gitmesini, yaşlı olanların ise hiç olmazsa Anadolu'nun iç şehirlerinde vazife almasını tavsiye ediyordu. Gökalp bunun, "Halka Doğru" düşüncesinin "seçkinlerin ulusallaşması" düşüncesinin bir gereği olduğuna inanırdı⁴⁴. Gerçekten de, özellikle modernleşen ülkelerde seçkinleri eğitmek ve "mümtaz sınıf" yetiştirmek önemli bir konudur. 1910'lu yıllarda "tedrisat" bağlamında mezkur mevzu üzerinde önemle durulmuştur.

Yeni değerlerle donatılmış bir toplum oluşturma hedefi yönündeki çalışmalar çoğunlukla "halk terbiyesi" ve kimi zaman da "inkılâp terbiyesi" kavramlarıyla ifade edilmiştir. Halk terbiyesi kavramında somutlaşan amaçlar şöyle özetlenebilir: Alıştırma, eğitim ve anlatma yöntemleriyle yeni kuşakların yetiştirilmesi, buna koşut olarak eski kuşakların yeni dü-

42 İsmet İnönü, "Yeni Halkevlerini Açma Nutku", *Ülkü*, Nu: III/13 (Mart 1934); Küçük, a.g.e., s. 1-9; Şükrü Kaya, "Halkevlerinin Açılış Konferansı", *Ülkü*, Nu. XI/61 (Mart 1938).

43 *Halkevleri 1943*, s. 18.

44 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1987, s. 40-45.

şüncelere ısındırılması ve bunları sağlayacak toplumsal değişimlerin gerçekleştirilmesi. 1930'larda devrimlerin, genelde toplumsal nitelikli olduğu ileri sürülebilir. Bu yıllarda yaygın halk eğitime öncelik vermeye ve bu amaçla kurum ve kuruluşlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bununla, toplumsal ve kültürel bir değişim, dönüşüm ve yapılanmaya gidilmesi amaçlanıyordu. Bu bağlamda halk eğitiminden amaç, toplumu sosyal ve kültürel bir varlık haline getirmektir. Halkevleri bunları gerçekleştirmek için çalışıyordu.

1930'lu yıllarda halkçılık anlayışı, vatandaşlar arasında dayanışma ve eşitlik düşüncesini göz önünde tutan, toplumsal değerlendirme ve yaklaşımlarda sınıfsal ölçütlere olanak tanımayan, benzer yaklaşımları yadsıyan özelliktedir. Belirtilen bu biçimiyle halkçılığın algılanması ve anlatılmasında Cumhuriyetin başlangıç yıllarından itibaren belirgin bir anlayış farklılığının oluşmadığı söylenebilir. Aydınların ve siyasilere halkçılığa yaklaşımları pozitivism düşüncesiyle ilişkilidir ve pozitivist içeriktedir. Türkiye'de halkçılık, İkinci Meşrutiyet yıllarında olduğu gibi, Halkevleri çatısı altında da, pozitivist düşünceyle yorumlanıyordu. Halkevlerinde halkçılık kavramı genel olarak şöyle ifade ediliyordu: Halk sınıflardan değil kütlelerden, zümrelerden, tabakalardan oluşur ve "halklaşmak", "kütleleşmek" demektir. Aynı düşünsel yaklaşımın bir uzantısı olarak, toplum (halk) bir insan vücuduna ya da elektrik şebekesine benzetiliyor, onun uzuvları da ondan ayrılmaz ve birbirlerini tamamlayıcı niteliklere sahip bir organizma olarak görülüyordu.

Aynı yıllarda, iktisat politikasında devletçi uygulamaların sonucu olarak, sanayi kesiminde önemli sayılabilecek ölçüde bir işçi kitlesi oluşmuş ve bunun etkisiyle, toplumsal sınıfları yadsımaktan çok "sınıf mücadelesini dışlayıcı veya sınıfların birbirlerine karşı düşmanca davranışlarını önlemeye yönelik" önlemler alınması gereği gündeme gelmiştir⁴⁵. Bu sıralarda yöneticilerin yanısıra aydınların çoğunluğu da bir "sınıfsız top-

---

45 Zafer Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", *Atatürk Dönemi Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar*, İTİAMV, İstanbul 1977, s. 25.

lum" konusunda benzer görüşleri paylaşıyordu. Bu düşünce yönünde halkın bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi halk eğitimi işini üstlenen aydınların görevleri arasında sayılıyordu. Halkevleri yetkililerine göre aydınlar, yetiştikleri ortamlar, koşullar ve benzer durumlar nedeniyle halka karşı borçludurlar. Aydınlar, bu borçlarını ancak bilgi ve görgülerini halkla paylaştıkları sürece ödeyebilirler ve bu paylaşımın aydınlar açısından da yararları olabilirdi. Şükrü Kaya bunu şöyle ifade ediyor⁴⁶. "Halk kütlesi arasında münevverler, ne kadar çok olursa olsun eğer bilgisini okumak veya dinlemek yolu ile günün bilgisi seviyesinde tutmazsa hem münevverliğini kaybeder, hem de bilgisi ve görgüsü mektep sıralarında öğrendiklerine münhasır kalacağından yarı cahil olur ve irfan hayatında tam cahilden daha muzır bir hale gelir." "Kadro" dergisi yazarlarından Aydemir de, kimi aydınları "yarı aydın" olarak nitelemiş ve bunu "ya şahsî veya zümrevî fakat muayyen bir 'cihamî telâkki tarzından mahrum olan adam" şeklinde tanımlamıştır⁴⁷.

Kısacası, aydınların işlevleri, özellikle Halkevleri çalışmaları çerçevesindeki, oldukça önemli bir fonksiyon olarak görülmektedir. Aydınların bu işlevleri, yetkililer tarafından zaman zaman hatırlatılmış, yeri geldikçe de konunun çeşitli boyutları üzerinde durulmuştur. Aydınların halkı nasıl aydınlayacağı, halka nasıl rehber olacağı konusu yöneticilerin söylevlerinde kimi zaman günün ortam ve koşullarından kaynaklanan, fakat temel yaklaşımlardan sapmayan bazı farklılıklar göstermektedir. Onlara göre, aydınların halka karşı sorumlulukları birkaç başlık altında toplanabilir: Halkın kendi arasında dayanışma sağlamasına ve bunu devam ettirmesine yardımcı olmak, pozitif bilimleri halk arasında yaymak ve tanıtmak, "halkın milletleşmesi" için çalışmak, insanların çeşitli becerilerini ortaya çıkarmasına ve kullanmasına yardımcı olmak, çağdaş uygarlığı halka götürmek, sınıf ayrılığı oluşumuna ve oluşturma çabalarına olanak tanımamak ve benzeri.

---

46 Kaya, a.g.e., s. 5.

47 Şevket Süreyya Aydemir, "Yarı Münevverler Klübü", *Kadro*, C. I, No. 8, (Ağustos 1932).

Halkevlerinin kültürel faaliyetlerinde halkın aydınlatılmasına özel önem verilmiş ve bu işlerde çeşitli mesleklerden aydınlara görevler yüklenmiştir. Zamanla Halkevlerini ülkenin her tarafına yaygınlaştırmak öncelikli bir amaç olunca ve bu amaç somut ürünlerini vermeye başlayınca aydın kavramına da yeni anlamlar eklenmiştir. İşte bu sıralarda aydın-halk birlikteliğinden ve işbirliğinden sıkça söz edilmeye başlanmıştır. Halkevli-lerin, Halkevli aydınlardan kendilerinden beklenenleri tam olarak yapabilmeleri Halkevlerinin çokça yaygın olmadığı zamanlarda daha olanaklıdır. Ancak bu kültür kurumlarını memleketin en ücra köşelerine kadar yaygınlaştırma çalışmaları aydın kavramına yeni anlamlar kattığı gibi aydına ilave sorumluluklar yüklenmesine de neden olmuştur. Böylece halk eğitiminin başka boyutları gündeme gelmiştir. İlk zamanlarda Halkevlerinin kültürel ve sosyal faaliyetlerinde öğretmenlere ihtiyaç olmadığı görülmektedir.

Zamanla Halkevi sayısı arttıkça, başta öğretmenler olmak üzere devlet hizmetindeki herkesin Halkevi çatısı altında etkin görevler almaları yönünde çağrılar yapılmıştır. Halkodalarının Halkevlerine eklenmesiyle, özellikle eğitim sıkıntısı göz önüne alınacak olursa, halk eğitiminin istenilen şekilde sürdürülmesini zorlaştırmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle "her yörenin en aydın kişileri" göreve çağırılmıştır. Böylece aydın kavramına da yeni anlamlar eklenmiştir. Bundan sonra aydın, daha çok halkın eğitiminde görev alabilecek, halkı yenilikler yönünde eğitebilecek "okumuş insan" olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bu aşamada, köyün kente, kentin köye tanıtılması, köylere uygarlığın götürülmesi aydınlardan başlıca görevleri arasına girmiştir. Bir Batılı gözlemci, Halkevlerinin (People's Houses) bulunduğu bölgenin "kültür merkezi" işlevini gördüğü saptamasında bulunur. Lilo Linke, 1936 yılında ülkemizde gerçekleştirdiği uzun seyahatinde Halkevlerini de gezerek buradaki gözlemlerini ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Linke, örneğin Samsun Halkevi'nin bir haftalık faaliyet izlencesini şöyle kaydetmiştir⁴⁸.

48 Lilo linke, *Allah Dethroned: A June Through Modern Turkey*, London 1994, s. 169-176.

Pazartesi: kadınların iğneşi sınıfı, futbol kulübü toplantısı, tiyatro grubu, yetişkinler okuma-yazma sınıfı, (bedava) avukatlık hizmeti; Salı: Türk tarihi grubu, satranç oynama, parti üyeleri toplantısı, kitap ciltleme ve elişleri sınıfı; Çarşamba: çeşitli komitelerin toplantıları, kadınların biçki-dikiş sınıfı, oda müziği sınıfı, Türk tarihi ve sanatı grubu; Perşembe: askerî bando takımı çalışması, okuma ve yazma sınıfı, kızların jimnastik grubu, müze ve sergi topluluğu; Cuma: orkestra çalışması, (bedava) sağlık yardımı, köy grubu toplantısı; Cumartesi: spor kulüpleri, dil sınıfları (ing., fra., alm.).

Halkevleri altı ayda bir rapor göndererek her şubenin faaliyetlerinden rakamlar ve kısa izahlarla haber verirlerdi. Örneğin 1940 yılında Halkevlerinde düzenlenen Türkçe kurslarına 11.430 müdavim katılmıştı. Muhtelif vesilelerle bir yılda Halkevlerine gelenlerin sayısı 8.133.829'u bulmuştur. Vilayet merkezinde, kazada, nahiyede ve köylerde 378 Halkevi faaliyet gösteriyordu. Aynı yılda vilayetlere bağlı kazalarda, nahiyelerde ve köylerde 141 adet Halkodası açılmasıyla (Halkevleri 1940) Halkevlerinin faaliyetleri kapsamlı hale gelmiştir. 1946'ya gelindiğinde Türkiye'de bir elektrik santrali benzeri 408 Halkevi ve 2338 Halkodası faaliyette bulunuyordu⁴⁹. 1950'de 63 ilde 478 Halkevi ve 4332 Halkodası faaliyette bulunuyordu⁵⁰. Halkevleri, "resmi daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesiş derneklere ait olup siyasi partilere terkedilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve hazineye iadesine dair" 11 Ağustos 1951 tarihli kanun gereğince, bütün taşınır-taşınmaz emlakıyla hazineye devredilmiştir. Bunun ardından, Atatürk'ün ulusal kültür kurumları Halkevlerine karşı vandalist bir hareket başlamıştır.

49 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, Ankara 1946, s. 32.

50 Bu yıllarda yurt dışında ise yalnızca Londra Halkevi etkinlik gösteriyordu. Gerek Halkevleri faaliyet raporlarında gerekse günümüzde Londra Halkevi ve icraatı hakkında herhangi çalışma yapılmış değildir.

Sonuç

Özetlersek, Atatürk ve İnönü devrinde, 1920-1950 yıllarında toplumsal politika açısından Atatürk'ün Halkçılık Programı ile halkçılık ilkesinin ve Halkevleri ile Halkodalarının önemli işlevleri olmuştur. Bu otuz yıllık dönemde, Atatürkçü düşüncede halkçılık prensibi siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarla da ilişkili olarak sürekli bir değişim, dönüşüm ve gelişim içinde olmuştur. 1950'den sonra halkçılık, ulusal ve küresel şartların da etkisiyle, Halkevleri örneğinde erozyona maruz kalmıştır. Özellikle Halkevlerinin kültürel hayatımıza katkıları ve bu alandaki birikimler ulusal hazinemizde mümtaz yerini almıştır. Fakat bunlar, arkaik değil güncel bir önemi haizdir. Üstelik, henüz layıkıyla incelenmiş ve ortaya konmuş değildir. Ancak, Atatürkçü düşüncenin ulusumuz arasında ve kurumlar bazında yerleşik etkilerini anlamak bakımından bunun gerekli olduğu ortadadır.

Atatürk'ün vefatından sonra da Onun kültür kurumları, dolayısıyla kültürel alandaki fikirleri yayılma alanını genişletmeye devam etmiştir. Onun düşüncelerinin topluma götürülmesi ve halk arasında kökleşmesinde Halkevleri ve Halkodaları önemli işlevler görmüştür. Bu yorumumuzun, kuruluşundan itibaren Halkevlerinin Atatürk Devrimi'nin yerleşmesindeki fonksiyonları dikkate alınacak olursa, biçimsel olmaktan ziyade derinlemesine irdelenecek nitelikte anlamları olduğu görülecektir. Bir diğer ifadeyle, Atatürk'ün vefatından sonra Onun ilkelerinin ve devrimlerinin ihmal edildiği yolundaki iddiaların tamamen geçerli olmadığı, en azından bunun Halkevleri örneğinde sağlamasının yapılamadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Atatürkçü düşüncüyü, Onun hayatı ile sınırlamak yerine eserleriyle bütüncül şekilde araştırmak ve incelemek gerekliliği ortadadır.

Sonuç olarak, Atatürk'ün halkçılık ilkesi Halkevlerinin kültürel ve toplumsal faaliyetlerinin mihverini oluşturmuştur. Onun devrimlerini, "halka rağmen, halk için" düsturundan hareketle uygulamaya koyduğu ve başarıya ulaştırdığı dikkate alınır, demokratik toplum düzeninin oluşumu açısından irdelemek yerinde olacaktır. Bazı çevrelerin, Atatürk'ün

devrimlerini "tepeden inme" yaptığı yollu ifadeleri ise gerçekleri yansıtmaz. Çünkü O, yaptıklarını Kocatepe'den inerek gerçekleştirmiş ve oraya halkı bırakıp saraylara tünemiş olanlara karşı çıkmıştı. Üstelik, Onun zorladıkları halktan değildi, "halkın tepesindeki" zorbalardı⁵¹. Dolayısıyla Atatürk, yaptığı ve yapmayı tasarladığı işlerle, ülkemizde sosyal özgürlük yolunu açıyordu ve bunun temelini atıyordu. Kısacası, Halkevleri örneğinde Atatürk ve eserleri millete malolmuştur.

---

51 Sabahattin Eyübođlu, *Mavi ve Kara*, Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 38.

EKLER

Belge 1*: [Halk Fırkasının Hazırlık Cemiyeti]

E.H.[Erkân-ı Harbiye]

1. Bütün milleti ve halkı sinesinde tutan Müdafaa-i Milliye İstanbul'da tamamen kendisinden hariç ve Anadolu nâmına münhasıran söz söyleyebilmeye salâhiyetdâr olduğunu iddia ve ilân eden bir müdafaa-i hukuk cemiyetinin teşekkül ettiğini görmektedir.

2. Müdafaa-i Hukuk nâmıyla ortaya atıldıkları halde hüviyet ve şahsiyetlerini ketmeden bu zevât gazetelerde Müdafaa-i Milliye ismiyle lüzumsuz yere oynayarak mahrem olan teşkilâtımızı ifşâ ile millî cebheyi zaafa uğratmakta ve yine gazetelerle İstanbul'da kendilerinden başka Anadolu nâmına bir teşkilât olmadığını ilân etmekte ve intihabât listelerinin başına Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin listesi kelimelerini ilâve eylemektedirler.

3. İstanbul'da efkârı teşettütten ve Müdafaa-i Milliye ile davâ-yı milliyeyi ihlâlden kurtarmak için Müdafaa-i Hukuk nâmına makasid-i mahsûs ile çalışan kimselere muhalefet edenlerin ve binaen-aleyh yeni bir teşekkül-i siyasî olacak olan Halk Fırkası'na İstanbul halkını ihzâr edecek bir teşkilât yapmak zarureti hâsıl olmuştur.

4. Heyetimiz Halk Fırkası için esâmisi evvelce arz edilen ondört zât arasından dokuzu İstanbul heyet-i merkezîyesi ve azâsı tamamen Müdafaa-i Milliye olmak üzere İstanbul'da ihzâr edilen otuz şubeyi hemen faaliyete sevk ederek açık bir cemiyet hâlinde sarf-ı mesâif edilmesi husûsuna salâhiyet itasını istirham eyleriz.

5. Bu cemiyetin ihzâr eyleyen dokuz maddelik nizâmnâmesinin diğer mevâddı teşkilâta ait olup maksad-ı bahis birinci maddesi ber-vech-i zîrdır: Madde 1- Hâkimiyet-i Milliye esasâtına göre memleketin istiklâl ve inkişâfını istihdâf eden Halk Fırkası'nın teşekkülüne kadar İstanbul'da halkın memlekete ait mesâifinde müttehid ve amâl-i milliyeyi müdrük ola-

rak sarf-ı mesâî etmesini temîn eylemek üzere Halk Fırkası'na Hazırlık Cemiyeti nâmıyla bir cemiyet teşkîl edilmiştir.

6. Meselenin ehemmiyet ve nezâketine binaen heyetimizin içtima hâlinde emr-i devletlerine muntazır olduğu ve emr-i riyâset-penâhîlerinin heyetimize tebliği ile beraber keyfiyetten makamât-ı âliyenin ve Birinci Grubun ve matbuâtın haberdâr edilmesi marûzdur.

10 Mart 1339

İstanbul Müdafaa-i Milliye Reisi

Mîrlivâ Selâhaddin Âdil

[Halk Fırkası'na Hazırlık Cemiyeti Nizâmnamesi]

1. Memleketin istiklâl ve inkişâfını gaye olarak istihdâf eden Halk Fırkasının teşkiline kadar İstanbul'da halkın memlekete ait gayelerden müttehid ve amâl-i milliyeyi müdrük olarak sarf-ı mesâî etmesini temîn eylemek üzere "Halk Fırkası'na Hazırlık Cemiyeti" namıyla bir cemiyet teşkîl edilmiştir.

2. Cemiyet, gagesini temîn için her türlü vesâit-i meşrua ve kanuniyeye müracaât eder.

3. Cemiyet, bir merkez-i umumî ve müteaddid şubât-ı heyet-i merkeziyeleriyle mntıka heyetlerinden müteşekkildir.

4. Merkez-i umumî, dokuz zâttan ibaret olup cemiyetin bütün muamelât-ı mesâisinden mesûl ve bu itibarla şubât-ı heyet-i merkeziyeleriyle mntıka heyetlerinin âmiridir. İlk seneye ait olan merkez-i umumî azâları müessisler arasından intihab edilmiş olup müddetleri kongrenin ilk in'ikadına kadar devam eder.

5. Şubât-ı heyet-i merkeziyeleri, beş elliyedi ve mntıka heyetleri üç ellibeş kişiden müteşekkil olup mntıka heyetleri muamelât itibariyle doğrudan doğruya mensûb olduğu şubeye merbût addedilir. İlk seneye ait şube ve mntıka heyetleri merkez-i umumîce intihab olunur.

6. Umumî kongre her sene mart ibtidasında merkez-i umumînin daveti üzere akd-ı içtima eder. Kongreye her şube azâ-yı mütekayyide eli zât nâmına bir murahhas ile merkez-i umumî azâsı iştirâk eyler. Umumî kongre toplanmazdan bir buçuk ay evvel kongreleri toplayarak heyet-i merkeziye ve mntıka heyetleri ve umumî kongreye izâm edilecek murahhaslar intihab edilir.

7. Cemiyete azâ, şubeler ve mntıkalarca kayd olunur. Azâ olmak için sıfat-ı kanuniyeyi haiz olmak ve azâ-yı mukayyede oniki zâtın tezkiresini hâmil bulunmak lâzımdır. Bu gibi nâmzedlerin kaydı aslında şubât-ı heyet-i merkeziyelerince verilen kararın merkez-i umumîce tasdîkinden sonra nâmzed azâlığa kabul olunur.

8. Cemiyetin varidâtı azâsının taahhüdât-ı şubesinden ve sair kanunî karar ve evrâktan ibaret olub mesarifi cemiyetin makasidini temîn için vuku bulan sarfiyâtlardan ibarettir.

9. Halk Fırkası'nın resmen teşeklülünden sonra cemiyet fesh edilmiş olub bil-umûm makbuz ve matlubâtı Halk Fırkasına devredilir.

Belge 2: [Millet Mekteplerine Halkın Devamı]

"Suret"

Rağbet geçen seneden azdır. Mintikanızda yapılacak en şerefli vazifenin cehâlete karşı cidâl olacağından şübhe etmeyiniz. Bu uğurda sarf edeceğiniz mesaiyi dikkatle takîb eyleyecek ve bunu icraâtınız için bir mikyâs telakki edeceğim. Sizden irfân seferberliğimiz olan Millet Mekteplerinin bu devre zarfındaki mesaisi ve müdavim mikdârı hakkında alınan malumât memnuniyet vermesi görülmemiştir. Memlekette ümmîlerin çokluğuna ve talimâtınâmenin vilâyette verdiği geniş salâhiyetlere rağmen halkın dershânelerimize bütün gün kuvvetinizle iştirake davet ediyor ve mesailerinizin neticelerini bekliyorum.

"Diğer Suret"

Maarif Vekâleti'nin balâdaki 13/12/930 ve 139 şifresi mucebince muamele ifâsı ve bu çok mühim ve vatanî vazifenin suret-i dâimede biz-zât takîbi ve bütün kuvvetimizin sarfı ve salâhiyetinizin istikmâliyle şehri mükellefiyet dahilindeki bil-umum erkek ve kadınların behe-mahâl Millet Mekteplerine devamlarının temîni ve neticeden malumât itası ehemmiyetlidir.

Jandarma Kumandanlığına, Maarif Memurluğuna, Dağardı Nahiyesi Müdüriyetine tezkere ve tahrirât.

Mahrem

Millet Mektepleri hakkında Maarif Vekâlet-i ceflesinden mevrût şifre telgrafnâme ile bunu yine şifre ile tebliğ buyuran 14 Kanun-ı evvel 29 tarih ve 246 numrolu zeylnâme-i vilâyet-penahî suretleri aynen balâya naklolunmuştur.

Bunları geçenlerde bizzât şifahen dahi irae ve icabâtını arz etmiştim. Mesele ne kadar vatanî ve ne kadar mühim olduğu muhtac-ı ifade olmadığından bütün kudret ve kuvvetinizle çalışmanız -şübhesiz ki- vazife icabı olduğu kadar şiârcılığınıza bir lâzime-i şeref ve kudsiyettir.

Ders ve tadrîs zamanlarında kahvehânelere devriyeler göndererek dershânelerine gitmeyib oralarda kalmış olan mükelleflerin hemen taliye mekteblere sevki ve her mahalle muhtar ve imamına bir jandarma terfîk ederek bu bâbda mükelleflere sıkı sıkı tebligât yaptırılması ve buna rağmen devamsızlıkta ısrar edenler olursa tecrübe edilmek üzere bit-tensîb isimleri havî cetvellerin hemen makama tevdi ve ara sıra münâdiler vasıtasıyla da keyfiyetin her tarafa ilânı ve köy muallimlerine de şedîf ve kat'î tebliğler yapılması ehemmiyetle rica olunur.

Jandarma Kumandanlığına, Maarif Memurluğuna, Dağardı Nahiyesi Müdürlüğüne yazılmıştır efendim.